

Danuta Kowalska*

*Świecka architektura ryglowa w Europie
– skarbnica oryginalnych zewnętrznych form zdobniczych*

*The secular half-timbered architecture in Europe
– the treasure of original exterior decorative forms*

Znana z europejskiego krajobrazu drewniana architektura ryglowa pozostaje w cieniu domów o tzw. trwałej technologii, w której wznoszono najbardziej rozpoznawane dzieła sztuki budowlanej. Tymczasem „domy w kratkę” również mogą zaspokajać potrzebę piękna w otoczeniu, harmonii rozumianej jako ład i jedność z naturą, pomagając zachować pamięć o zdarzeniach i osobach, a często pełniąc ważne funkcje komunikacji – wyrażania uczuć czy tworzenia przekazów. Osiągają to nie tylko przez przestrzenny układ budowli, ale przede wszystkim dzięki specyficznym zewnętrznym formom zdobniczym, wartościowym zarówno w sensie kulturowym, jak i artystycznym. Technologia szkieletowa wywarła istotny wpływ na rozwój budownictwa oraz kształtowanie i popularyzację wzorców estetycznych.

Powodów zainteresowania tym rodzajem architektury jest wiele. Po pierwsze – rozwijała się niezależnie od głównych nurtów sztuki [1]. Domy szkieletowe były zwykle wytworem sztuki rzemieślniczej – ciesielskiej i budowlanej – i zachowywały dystans do wielkiej architektury. W istocie historia budownictwa ryglowego jest, w pewnym sensie, także historią rozwoju rzemiosła. Po drugie – drewniane konstrukcje szkieletowe są niezwykle z technicznego punktu widzenia. W tradycyjnym budownictwie poszczególne części budowli spoczywają jedno na drugim. Elementy domów ryglowych są zaś związane

Although half-timbered buildings remain in the shadow of houses built in the so called “permanent technology” employed in constructing the most famous structures in the European architecture landscape, “black and white” can also satisfy the need for the surrounding beauty and provide harmony understood as order and unity with nature, preserving the memories of events and people, and frequently serving important communication functions – expressing feelings or messages. This is achieved not only through the spatial layout of half-timbered structures but first of all through specific exterior decorative forms which provide both cultural and artistic qualities. The timber-framed technology greatly influenced the development of building as well as emergence and popularization of aesthetic patterns.

There are many reasons for interest in this kind of architecture. Firstly, it developed independently from the main currents of art [1]. Timber-framed houses were the effect of carpentry and construction, and preserved distance from mainstream architecture. In fact the history of half-timbered buildings is also in a sense the history of craft. Secondly, wooden-frame constructions are unique from the technical point of view. In traditional buildings individual parts of the structure lay on one another, whereas the elements of half-timbered houses are connected together – with the use of timber joints – regardless of the load. Such a construction became an important impulse for architecture development [2]. Its unique strength was and still is used in special conditions, e.g. in seismically active areas [3]. Timber-framed architecture

* Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Technology.

ze sobą – za pomocą złączy ciesielskich – niezależnie od siły ciężkości. Taka konstrukcja stała się ważnym impulsem do rozwoju budownictwa [2]. Jej wyjątkowe właściwości wytrzymałościowe wykorzystywano i wykorzystuje się w szczególnych warunkach, np. na terenach aktywnych sejsmicznie [3]. Architektura szkieletowa upowszechniła również takie rozwiązania, jak nadwieszona kondygnacja czy kamuflaż konstrukcji. Charakterystyczna dla niej synergia techniki i rzemiosła, często wkraczającego w obszar sztuki, dokonała się przez artystyczne przetworzenia elementów konstrukcyjnych. Wprowadziła także do budownictwa mieszkalnego wiele oryginalnych rozwiązań kolorystycznych: dekoracji malarskich i strukturalnych. Korzystając z lokalnych materiałów – gliny, kamienia, cegły, wapienia, łupków – często łączyła je w różnych kombinacjach, co stało się standardem. Na uwagę zasługują też jej nieodgadnione treści symboliczne. Jest ważna dla historycznego trwania tradycji i wartości, tak samo jak była kluczowa dla szybkiej ekspansji gospodarczej lub politycznej czy gwałtownej urbanizacji.

Dwie najczęściej spotykane nieścisłości związane z architekturą ryglową odnoszą się do jej pochodzenia. Często przyjmuje się, że jej korzenie są niemieckie, co nie jest prawdą. Nieścisłe jest również przypisywanie domów o tego typu budowie do okresu średniowiecza. Przekazy opisujące konstrukcję ryglową oraz jej zachowane przykłady pozwalają bowiem zaliczyć taką technologię przynajmniej do świata antyku. W starożytnym Rzymie znano szachulec, który mógł dotrzeć tam z Brytanii, gdzie był dość rozpowszechniony, o czym świadczą wykopaliska w Brentford i Verulamium. W Laviunium, w VII w. p.n.e., znana była ramowa konstrukcja drewniana – bezpośredni protoplasta średniowiecznego szkieletu, przy czym wypełnieniem ścian była glina i kamienie [4]. Stosowano również złącza ciesielskie podobne do zachowanych w konstrukcjach średniowiecznych, a rozwinięta technika – *opus craticium* – została dokładnie opisana przez rzymskiego architekta Witruwiusza (Marcusa Vitruviusa Pollio) w I w. p.n.e. w traktacie *O architekturze ksiąg dziesięć*. Nie ma jednak pewności co do pochodzenia *opus craticium*. Jak podaje Ulrich [4], według hipotezy Valeria Papaccia z 1993 r. ten sposób budownictwa mógł trafić na Półwysep Apeniński z Azji Mniejszej. W każdym razie z obszaru imperium rzymskiego pochodzi prawdopodobnie najstarszy zachowany przykład architektury ryglowej – dom w Herkulanum – *Casa a Graticcio*, wzniesiony w latach 62–79.

Wydaje się, że technologia ryglowa rozwijała się dwutorowo: spontaniczny rozwój sztuki budowlanej prowadził do wykształcenia podobnych rozwiązań w odległych od siebie krajach. Za tą tezę przemawia fakt, że ramowe systemy budowania *quincha* były znane od tysięcy lat w Peru [3]. Równolegle technika rozprzestrzeniała się wraz z rozszerzaniem wpływów kulturowych, politycznych czy gospodarczych. I tak rzymski system *opus craticium* rozwinął się na terenach, które miały kontakty z Imperium Romanum – początkowo w prowincjach, a później, w różnych formach, na innych obszarach w rejonie Morza Śródziemnego i Euro-

also popularized such design solutions as jetties or illusory construction. Its characteristic synergy of technology and handicraft, often stepping into the area of art, was generated by artistic processing of structural elements. It also introduced many original colors to residential buildings in painted and structural decorations. It frequently combined local materials – clay, stone, brick, limestone, slate – in various forms what became a standard. Its plentiful symbols are also worth noting. It is as important for the historical preservation of traditions and heritage as it was for quick economic and political expansion or rapid urbanization.

Two most common misconceptions connected with half-timbered architecture regard its origin. It is often presumed that its roots are German, which is not true. It is also inaccurate to claim that this type of houses were first built in the Middle Ages because there are sources describing half-timbered structures and their original samples which testify to the origins of that technology at least in antiquity. The wattle-and-daub technique was known in ancient Rome where it might have been brought from Britain where it was rather popular, which is confirmed by excavations in Brentford and Verulamium. A wooden frame structure, with its walls filled with clay and stones, which directly preceded the Medieval frame structure, was known in Laviunium in the 7th century B.C. [4]. Timber joints similar to those found in original Medieval structures were also used, and a well-developed technique – *opus craticium* – was described in detail by the Roman architect Vitruvius (Marcus Vitruvius Pollio) in the 1st century B.C. in his treatise *The Ten Books on Architecture*. However, the origin of *opus craticium* is uncertain. Ulrich claims [4] that Valerio Papaccio put forward a hypothesis in 1993 that this building technique might have been brought to the Apennine Peninsula from Asia Minor. Anyway, probably the oldest preserved example of half-timbered architecture – the house in Herculanum – *Casa a Graticcio*, erected in 62–79, comes from the area of the Roman Empire.

It seems that the half-timbered technology developed in two directions: a spontaneous development of building art resulted in the development of similar solutions in the countries located far away from one another. The fact that the frame construction system *quincha* was known for centuries in Peru seems to support this thesis [3]. At the same time the technique became popular along with the growth of cultural, political or economic expansion. Consequently, the Roman building technique of *opus craticium* developed in the areas which were in contact with Imperium Romanum – first the provinces and later, in various forms, other areas in the region of the Mediterranean Sea and Europe¹. At present half-timbered buildings can be found in many countries, e.g. in England and Wales, Germany, in some regions of France and Switzerland, Poland and Scandinavia. The technology was brought

¹ In the 8th century, the technology was known in Turkey, in the Byzantine times; it was also employed in Greece. Houses with similar construction (*bindingverk*) from the 9th–10th centuries have been documented also in Norway.

py¹. Obecnie budynki ryglowe znajdziemy w wielu krajach, m.in. w Anglii i Walii, Niemczech, w niektórych regionach Francji i Szwajcarii, Polsce i Skandynawii. Z Europy technologia trafiła do obu Ameryk. Do Brazylii przenieśli ją niemieccy koloniści. W USA i Kanadzie jest szeroko stosowana współcześnie. Występuje pod różnymi nazwami: w niemieckiej terminologii upowszechniło się nazewnictwo *Fachwerk*, w angielskiej – *half-timbered (house)*, a we francuskiej – *pan de bois* lub *maison a colombages*².

Wartość wielu obiektów tej architektury jest niepodważalna. Na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO znalazły się Kościoły Pokoju ze Świdnicy i Jawora, *Grande Île* w Strasburgu z dzielnicą domów szachulcowych – *Petit France* (il. 1), średniowieczne starówki niemieckich miast Bamberg i Goslar, również z zabytkami należącymi do tej technologii, oraz tureckie Safranbolu z tradycyjnymi domami zbudowanymi także w konstrukcji szkieletowej.

Immanentną cechą budownictwa ryglowego jest bogactwo dekoracji. Wynika to z naturalnych możliwości, jakie stwarza drewno – główny materiał konstrukcyjny. Można też podejrzewać, że obfitość zdobień rekompensowała wrażenie braku reprezentacyjności wywołane zastosowaniem tańszej technologii. W wielu wypadkach architektura szkieletowa mogła zatem mieć lepiej rozwinięte dekoracje w stosunku do droższego budownictwa murowanego. Zawdzięczamy jej przede wszystkim specyficzny ornament drewnianych kratownic, złożony z rozmaitych motywów, czasami wyjątkowych dla niektórych regionów albo powszechnie spotykanych w różnych krajach. Szybko odkryto, że elementy pierwotnie pełniące funkcje techniczne mogły podnosić estetykę budowli. Wykorzystywano to przez odpowiednie rozplanowanie kratownic. W XIX i na początku XX w. elementy ryglowe często wzbogacały wystrój domów murowanych. W ornament kratownic wprowadzano pierwiastki symboliczne, których znaczeń nie potrafimy dziś jednoznacznie odczytać³. Na pewnym etapie pojawiła się tendencja rozwijania konstrukcji przez dodawanie belek, które nie były niezbędne z punktu widzenia technicznego, ale które podnosiły dekoracyjność kratownicy (il. 2).

¹ W VIII w. technologia była znana w Turcji, w czasach Bizancjum; stosowano ją również w Grecji. Domy podobnej konstrukcji (*bindingverk*) z IX–X w. udokumentowano także w Norwegii.

² Należy wspomnieć o „egzotycznym” budownictwie ramowym – rozwiniętym równolegle lub niezależnie od zasadniczego nurtu. W Portugalii konstrukcja znana jest jako *pombalino* albo *gaiola* (klatka), w Kaszmirze – *dewari-dhajji*, w Hiszpanii – *telar de medianeria*, w Kalabrii – *casa baraccata*, w Peru – wspomniana już *quincha*, a w Turcji – *himis* oraz *bagdadi*.

³ Według interpretacji alzackiego stowarzyszenia L'Association pour la Sauvegarde de la Maison Alsacienne krzyż św. Andrzeja był symbolem mnożenia – potomstwa i majątku. Podwójny symbolizował wspólnotę dwóch istot. Karo wiązano z pismem runicznym – oznaczało płodność, kobiecość – rozumiano jako pragnienie posiadania męskiego potomka. Z kolei krzesło kululne wskazywało na ważną (urzędową?) osobę. Drzewo życia to źródło życia, a dysk czy przekreślony dysk – okrąg nawiązywał do słońca i krzyża – symbolu chrześcijaństwa. Według publikacji *German Half-Timbered House Road. Deutsche Fachwerk Strasse* krzyż św. Andrzeja po prostu upamiętniał świętego Andrzeja.

Il. 1. *Petit France* – dzielnica domów szachulcowych w Strasburgu wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (fot. D. Kowalska)

Fig. 1. *Petit France* – a district with half-timbered houses in Strasbourg inscribed on the UNESCO World Heritage List (photo by D. Kowalska)

from Europe to both Americas. It was German colonists who brought it to Brazil. It is very popular now in the USA and Canada. It has various names: in German terminology it is called *Fachwerk*, in English – *half-timbered (house)*, and in French – *pan de bois* or *maison a colombages*².

The value of many structures built in this technology is unquestionable. The UNESCO World Heritage List includes The Churches of Peace in Świdnica and Jawor, *Grande Île* in Strasbourg with its half-timbered houses district – *Petit France* (Fig. 1), Medieval old towns of such German cities as Bamberg and Goslar with monuments belonging to this technology as well as Turkish Safranbolu with the traditional timber-framed houses.

Variety of decorations are the immanent features of half-timbered buildings. This is the result of the natural properties of wood – the main construction material. It can be assumed that the abundance of decorations compensated the impression of lack of representativeness, caused by the application of a cheaper technology. Consequently, in many cases timber-framed architecture could have more elaborate decorations in comparison to more expensive masonry structures. Those decorations primarily included exquisite ornamentation of wooden frame with

² An “exotic” frame building style – developed parallel or independently from the mainstream is also worth noting. In Portugal the construction is known as *pombalino* or *gaiola* (cage); in Kashmir – *dewari-dhajji*, in Spain – *telar de medianeria*, in Calabria – *casa baraccata*, in Peru – *quincha* mentioned above, and in Turkey – *himis* as well as *bagdadi*.

Il. 2. *Palm'sche Haus* w Mosbach z widocznymi „przesztynieniami” – dodawane belki były zbędne z punktu widzenia konstrukcyjnego, podnosiły jedynie dekoracyjność kratownicy (fot. D. Kowalska)

Fig. 2. *Palm'sche Haus* in Mosbach with additional beams, posts and bracings, unnecessary from the structural point of view; they only enhanced the decorative effect of the frame (photo by D. Kowalska)

Obok ornamentu ciesielskiego, który można uznać za naturalny sposób dekorowania budowli ryglowych, obecność drewna wykorzystywano do wprowadzania innych rodzajów ozdób snycerskich. Doprowadziło to do wykształcenia się nowej dyscypliny rzemiosła – snycerstwa faszwerkowego. Jego niezwykle osiągnięcia reprezentują przede wszystkim niemieckie fryzy, rozety oraz knagi; angielskie panele dekoracyjne i francuskie słupy narożne lub rzeźbienia balkonów, galerii czy krużganków, charakterystyczne dla domów Alzacji. Często bezimienni snycerze pozostawili wartościowe rzeźby figuralne i maskarony, których najbogatsza reprezentacja przetrwała w Niemczech i Francji (il. 3).

Liczenie zachowały się inskrypcje – od prostych, zawierających daty, nazwiska właścicieli lub budowniczych, po złożone odwołujące się do rozmaitych treści np. religijnych. Wykonywano je przy zastosowaniu zróżnicowanego, ozdobnego literactwa. Inskrypcjom ściennym towarzyszyły niekiedy malowidła. Napisy często wpisywano w nadproża⁴. Dzisiaj te pierwotnie informacyjne elementy nabrały wartości dokumentacyjnej, obrazującej historię i obyczajowość dawnych epok, choć widać w nich również atrakcyjne dekoracje (il. 4).

Do oryginalnych form zdobniczych architektury ryglowej należy zaliczyć rozwiązania kolorystyczne, czerpiące z tradycji, ale bardzo nowoczesne i odważne. Są wśród nich dekoracje malarskie płaszczyzn, wykonywane w różnorodnych technikach. Jako przykłady mogą posłużyć polichromie malarskie rozpowszechnione w Alza-

various motifs, sometimes unique for some regions or popular in different countries. It was quickly discovered that the elements which were originally used as structural ones could improve the aesthetic qualities of the buildings. It is evident in specific design of frame. In the 19th and at the beginning of the 20th century, timber framing elements were often added to enhance the decorations of masonry houses. The ornamentation of wall frame included symbols whose interpretation today can be puzzling³. At some point a trend emerged to develop structures by adding beams which were not necessary from the technical point of view but they provided more decoration (Fig. 2).

Apart from ornaments carved in wood which can be considered to be a natural way of decorating half-timbered structures, wood was also used to add other kinds of woodcarving decorations. This resulted in the development of a new craft – Fachwerk woodcarving. Its extraordinary achievements include in particular German friezes, rosettes, and brackets; English decorative panels and French corner posts or wood-carved balconies, and galleries typical of the houses in Alsace. There are many original figural sculptures or mascarons of great artistic value made by unknown woodcarvers, especially in Germany and France (Fig. 3).

³ According to the interpretation of L'Association pour la Sauvegarde de la Maison Alsacienne from Alsace the cross of St. Andrew was a symbol of multiplication – of offspring and property. When it was double it symbolized a community of two persons. Diamonds associated with runes – they meant fertility and femininity – symbolized a desire to possess a male offspring. A curule seat meant an important person (official?) The tree of life was the source of life, and a discus or crossed-out discus – a circle alluded to the son and cross – symbolized Christianity. According to *German Half-Timbered House Road. Deutsche Fachwerk Strasse* the cross of St. Andrew simply commemorated St. Andrew.

⁴ Ich wielkim kolekcjonerem i znawcą był lekarz Auguste Kassel, który zbierał je w latach 1890–1900 w Kraju Hanau (*Pays de Hanau*). W 1905 r. wydał książkę *Inskriften im Elsass* zawierającą 460 różnych inskrypcji umieszczanych wewnątrz i na zewnątrz domostw pacjentów.

Il. 3. *Eickesches Haus* w Einbeck
– renesansowa snycerka
i rzeźby figuralne
(fot. D. Kowalska)

Fig. 3. *Eickesches Haus* in Einbeck
– Renaissance woodcarving
and figural sculptures
(photo by D. Kowalska)

cji – *Kratzputz* czy *Wandmalerei*. Charakterystyczne dla powłok malarskich są linie towarzyszące stosowane przy łączeniach wypełnień fachów i konstrukcji. Wprowadzono je, żeby m.in. wyeksponować rysunek ornamentu. Zjawisko to jest bardzo typowe dla Alzacji. Częsty powód stosowania linii to chęć optycznego powiększenia elementów drewnianych, aby zrobić wrażenie, że użyto droższego drewna, o większych przekrojach. Linie malowane równoległe do belek i słupów tworzyły oryginalny rodzaj kamuflażu rzeczywistego obrazu budowli. Metody nadawania wizualnego wrażenia zamożności domu szkieletowego z czasem doprowadzono do perfekcji. Wykorzystując łupek, tynk albo ceramikę, maskowano elementy drewniane, a nawet całe elewacje, upodabniając budowle do murowanych (il. 5). Kamuflaż stał się praktyką architektury użytkowej, w czym budownictwo ryglowe odegrało swoją rolę, którą można zresztą różnie oceniać. Mniej kontrowersji wzbudzają zdobienia malarskie drewnianych części konstrukcji. Imponują przede wszystkim w rekonstrukcjach i nowszych realizacjach wznoszonych po wynalezieniu i upowszechnieniu syntetycznych barwników. Dawniej występowały w paletcie trzech podstawowych barw: szarej, żółtej i czerwonej, uzyskiwanych dzięki łatwo dostępnym i tanim pigmentom. Pojawiały się także dekoracje niebieskie, pomarańczowoczerwone i zielone. Te kolory – ze względu na wysoki koszt pigmentów – stosowano oszczędnie, głównie w budynkach użyteczności publicznej i w reprezentacyjnych rezydencjach [5]. Kolorystyka domów szkieletowych sięgała po ciekawe rozwiązania strukturalne, np. angielski *pargetting* – ukrywanie drewnianej konstrukcji przez nakładanie na całą elewację grubej warstwy tynku, co umożliwiało rzeźbienie lub malowanie ścian, albo wspomniany *Kratzputz* w Alzacji – polichromię

Numerous inscriptions have been preserved, including simple ones with dates, names of the owners or builders as well as more complex ones with different references, e.g. religious. They were made with the use of varied and ornate letters. Wall inscriptions were sometimes accompanied by paintings. Frequently there were inscriptions made in door and window head⁴. Despite their decorative value, today those originally informative elements have become items of documentary significance, presenting the history and customs of old times (Fig. 4).

The original decorative forms in half-timbered architecture include a new choice of colors based on tradition yet very modern and bold as well as painted decorations of planes in various techniques such as, e.g. polychromes popular in Alsace – *Kratzputz* or *Wandmalerei*. The layers of paint feature special additional lines applied in bonding individual infillings of the frame compartments with the structure. They were introduced, e.g. to display the texture of ornaments. This is very typical of Alsace. The lines were often applied to optically enlarge the wooden members and make them look like more expensive and bigger. The lines painted parallel to the beams and posts provided an original kind of camouflage for the real building layout. In time, the method of making timber-framed houses look expensive became perfect. Wooden members or even whole facades were covered with the use of hanging slate, plaster or ceramic, making the buildings look like made of masonry (Fig. 5). Camouflage became a technique employed in public utility architecture where half-timbered technolo-

⁴ The physician Auguste Kassel was their great collector and expert (1890–1900) in the State of Hanau (*Pays de Hanau*). In 1905, he published a book (*Inschriften im Elsass*) with 460 different inscriptions from his patients' houses, both exterior and interior.

Il. 4. Goslar – dekoracyjne inskrypcje na przyciesiach ram konstrukcji szkieletowej (fot. D. Kowalska)

Fig. 4. Goslar – decorative inscriptions on plates of the timber-framed construction (photo by D. Kowalska)

Il. 5. Goslar – lupek na elewacji maskujący drewnianą konstrukcję szkieletową (fot. D. Kowalska)

Fig. 5. Goslar – hanging slate on the facade covering the timber-framed structure (photo by D. Kowalska)

rzeźbiarską wykonywaną jako płaskorzeźba na mokrym tynku. Ozdobne mogły być wypełnienia fachów – najczęściej przez zastosowanie zmiennego wątku kamienia, cegły lub innych materiałów ceramicznych. Charakterystyczna dla architektury ryglowej jest obecność form zdobniczych różnych epok w jednym obiekcie widoczna w „historycznych”, starych budowlach jak *Maison du Bailli* i *Maison du Pilori* w Joigny.

Domy ryglowe zachowały się w wielu krajach, nawet w wielkich metropoliach, takich jak Londyn, Paryż czy

gy played its role, whose appreciation varies anyway. The painted decorations of wooden parts of the structure are less controversial. They are particularly impressive in reconstructions and more recently implemented designs of buildings erected after synthetic colors were invented and became popular. Earlier, the three basic colors which were used included gray, yellow, and red because they were readily available from inexpensive pigments. Some decorations were also blue, orange and red as well as green. These colors – due to the high cost of pigments – were applied rarely, mainly in public utility buildings and in representative residences [5]. The colors of timber-framed houses were applied in very interesting ways, e.g. *pargeting* in England – covering wooden structure by applying a thick layer of plaster on the whole facade, providing a possibility to cover the walls with sculptural ornaments or paint them, or polychrome sculptures made as relief on wet plaster as in *Kratzputz* in Alsace. The infillings of the frame compartments could also be decorated – usually with various bonds of stone, brick or other ceramic materials. It is characteristic of half-timbered architecture to display forms of decorations from different epochs in one building, which is visible in such “historical” old buildings as *Maison du Bailli* and *Maison du Pilori* in Joigny.

There are original half-timbered houses in many countries or even in such huge metropolises as London, Paris or Brussels. They are also in such large English cities as Southampton, Ipswich⁵, Norwich⁶ or Coventry⁷. They can be also found in France, e.g. in Strasburg, Colmar, Rouen, Reims, Troyes, Vannes and Angers⁸ as well as in

⁵ *Ancient House* from 1670 represents *pargeting* in its prime.

⁶ *Churche's Mansion* with its amazing decorations.

⁷ Spon Street in Coventry with its original Medieval buildings and complemented with buildings moved from other parts of the city.

⁸ Famous *Adam's House* in Angers combines the features of Medieval and Renaissance architecture.

Il. 6. *Marktplatz* w Hildesheim
– zrekonstruowany
Dom Gildy Piekarzy (po lewej)
i Dom Gildy Rzeźników
(po prawej)
(fot. D. Kowalska)

Fig. 6. *Marktplatz* in Hildesheim
– the Bakers' Guild Hall (left)
and the Butchers' Guild Hall
(right), both reconstructed
(photo by D. Kowalska)

Bruksela. Są w dużych miastach: angielskim Southampton, Ipswich⁵, Norwich⁶ czy Coventry⁷. We Francji występują m.in. w Strasburgu, Colmar, Rouen, Reims, Troyes, Vannes i Angers⁸. Są także w skandynawskim Ystad. Najwięcej pozostało ich jednak w mniejszych ośrodkach i na wsi. W Anglii, Danii i Polsce dość liczna reprezentacja domów szkieletowych znajduje się w muzeach na wolnym powietrzu.

Szczególne miejsce architektura ryglowa ma w Niemczech. Wynika to z szacowanej na ponad dwa i pół miliona liczby zachowanych obiektów tej konstrukcji [6] oraz z nakładów na badania, renowacje, rekonstrukcje i promocję tej architektury. Licząca dwa tysiące kilometrów trasa turystyczna *Deutsche Fachwerkstrasse* biegnie przez Dolną Saksonię, Saksonię-Anhalt, Hesję, Turyngię, Bawarię i Badenię-Wirtembergię. Spora część obiektów ryglowych, które zachwycają nas w Niemczech, to jednak repliki albo rekonstrukcje. Udział pierwotnych elementów wynosi w nich kilkanaście procent, ponieważ ich oryginalna substancja mocno ucierpiała w czasie II wojny światowej.

Wiele domów szczególnie interesujących pod względem zachowanych zewnętrznych form zdobniczych odnajdziemy w licznych miastach i miasteczkach – w Getyndze, w Einbeck z urokliwą starówką tworzącą jednorodny zespół architektoniczny, w Goslar, w którym praktycznie cała starówka ma zabudowę ryglową. Oryginalne obiekty ryglowe zachowały się w Königslutter i Wolfenbüttel. Zrekonstruowane zabytki odnajdziemy w Braunschweig i Hildesheim (il. 6), słynnym z kontrowersyjnej

Ystad in Scandinavia. Most of them, however, are located in towns and in the country. There are relatively many timber-framed houses in open-air museums in England, Denmark, and Poland.

Half-timbered architecture is specially appreciated in Germany because of the estimated number of original structures built in this technology – over two and a half million [6] – and the level of expenditure on research, renovation, reconstruction and promotion of this type of architecture. The two-thousand-kilometer-long tourist route *Deutsche Fachwerkstrasse* runs through Lower Saxony, Saxony-Anhalt, Hessia, Thuringia, Bavaria and Baden-Württemberg. However, many of the great half-timbered structures in Germany are replicas or reconstructions. The share of their truly original elements is a dozen or so percent because of the serious damage they suffered during Second World War.

Many houses with especially interesting original exterior decorative forms can be found in many cities and towns such as Gottingen or Einbeck with its charming old town and a uniform ensemble of buildings or Goslar where practically all buildings in its old town are half-timbered ones. There are original half-timbered structures also in Königslutter and Wolfenbüttel, whereas Braunschweig and Hildesheim, famous for its controversial reconstruction of the historical market square, have reconstructed ones (Fig. 6)⁹. Great timber-framed houses can

⁵ *Ancient House* z 1670 reprezentujący pełnię *pargettingu*.

⁶ Niezwykle dekoracyjny *Churches Mansion*.

⁷ Spon Street w Coventry ma oryginalną średniowieczną zabudowę uzupełnioną przez budynki przeniesione z innych części miasta.

⁸ Słynny *Dom Adama i Ewy* w Angers łączy cechy architektury średniowiecza i renesansu.

⁹ Medieval Hildesheim was bombed in March 1945. Many half-timbered houses, including those in the market square, were destroyed then. In the 1980s, a decision was made to restore the old original buildings of *Marktplatz*. A great reconstruction conducted in 1983–1989 with much support and commitment of the residents resulted in for instance the famous *Knochenhauer* and *Wedekindhaus*. The reconstruction of the market square in Hildesheim is often referred to as a “Hildesheim miracle” but it also ignites negative reactions of the conservation officers because it creates an unnecessary illusion. Its slightly tacky mass of colors on the facades is referred to as a “Hildesheim manner”.

odbudowy historycznego rynku⁹. Cenne domy szkieletowe możemy podziwiać w Bambergu, Eppingen i Mosbach. I w setkach innych miejsc.

Zabytki architektury ryglowej są jednocześnie oryginalne i typowe w swej różnorodności. Tworzone przez artystów, rzemieślników i zwykłych ludzi, dzięki swobodnemu kształtowaniu estetyki w oparciu o lokalne materiały, proste narzędzia i własną pracę, głównie poprzez rozwinięte formy zdobnicze, stały się emanacją indywidualizmu i wolności.

⁹ Średniowieczne Hildesheim zostało zbombardowane w marcu 1945. Wiele domów ryglowych m.in. w rynku przestało wówczas istnieć. W latach 80. XX w. zdecydowano się przywrócić dawną zabudowę *Marktplatz*. Efektem wielkiej akcji rekonstrukcji, prowadzonej w latach 1983–1989 przy ogromnym wsparciu i zaangażowaniu mieszkańców, są m.in. słynny *Knochenhauer* oraz *Wedekindhaus*. Rekonstrukcja rynku w Hildesheim często nazywana jest „cudem w Hildesheim”, ale wzbudza też negatywne reakcje konserwatorów zabytków, gdyż stwarza niepotrzebną iluzję. Nieco jarmarkową feerię barw fasad określa się „marnierą Hildesheim”.

be admired in Bamberg, Eppingen, and Mosbach as well as in hundreds of other places.

The monuments of half-timbered architecture are both original and typical in their variety. Created by artists, craftsmen, and ordinary people, as a result of free development of aesthetics with the use of local materials, simple tools and their own labor, mainly through elaborate decorative forms, they became an emanation of individualism and freedom.

Translated by
Tadeusz Szalamacha

Bibliografia/References

[1] Gerner M., <i>Fachwerk – Entwicklung, Gefüge, Instandsetzung</i>, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1983. [2] Langenbach R., <i>Saga of the Half-Timbered Skyscraper: What Does Half-Timbered Construction have to do with the Chicago Frame?</i>, [w:] <i>Proceedings of the second International Congress on Construction History</i>, Cambridge University, Cambridge 2006. [3] Copani P., <i>Timber-Frame Buildings In Scandinavia: High Deformation Prevent the System from Collapse</i>, [w:] <i>From Material to Structure – Mechanical Behaviour and Failures of the Timber</i>	<i>Structures</i>, ICOMOS IWC – XVI International Symposium – Florence, Venice and Vicenza, 11th–16th November 2007. [4] Ulrich R.B., <i>Roman Woodworking</i>, Yale University Press, London 2007. [5] Steinmetz D., <i>La coloration de façades an Alsace: histoire – pratiques – methodes</i>, Presses Universitaires de Strasbourg, Strasbourg 2004. [6] <i>German Half-Timbered House Road</i>, Deutsche Fachwerk Strasse, Fulda 2009.

Streszczenie

Artykuł traktuje o malowniczości domów ryglowych, które mimo upływu czasu są nadal dowodem niezwykłego kunsztu nieznanych rzemieślników i fascynują nawet w otoczeniu architektury monumentalnej. Przedstawione formy dekoracyjne reprezentują różnorodne techniki zdobienia. Są wśród nich zarówno dekoracje płaszczyzn, takie jak *Kratzputz* czy *Wandmalerei*, jak i dekoracje ciesielskie. Synergia techniki, rzemiosła i sztuki przekształciła konstrukcję w oryginalny ornament, wzbogacony specyficzną rzeźbą. Wart uwagi jest kamuflaż z łupków, drewna, tynku. Przedstawione przykłady potwierdzają, że formy zdobnicze architektury ryglowej są wartościowym i ważnym dziedzictwem europejskiej kultury.

Słowa kluczowe: drewniane budownictwo ryglowe, formy dekoracyjne, historia architektury drewnianej

Abstract

The article deals with picturesque of half-timber houses, which – in spite of time passage – are still proof of remarkable art performed by unknown craftsmen and fascinate even in the surroundings of monumental architecture. Presented decorative forms represent various adornment techniques. Among them are surface decoration like *Kratzputz* or *Wandmalerei* as well as decoration carpentry. The synergy of technology, crafts and arts transformed wooden construction into an original ornament, enriched with specific sculpture. Noteworthy is hanging slate, wooden, plaster or ceramic camouflage. The presented examples confirm that half-timbered houses decorative forms are a valuable and important heritage of European culture.

Key words: half-timber house, decorative forms, history of wooden architecture